

Моніторинг загроз розвитку суспільства в духовній сфері

У статті проаналізовано актуальні загрози в духовній сфері сучасного українського суспільства. Визначено їх джерела, масштаби та можливі наслідки впливу на національні інтереси. Обґрунтовано методологічні та теоретичні засади забезпечення духовної безпеки, зокрема з метою моніторингу загроз у відповідній сфері запропоновано структуру паспорта загроз духовній безпеці.

Ключові слова: духовна безпека суспільства, духовні цінності, загрози духовній безпеці, механізми державного регулювання, національна безпека, паспорт загроз духовній безпеці.

Маслова Л.А. Мониторинг угроз развития общества в духовной сфере

В статье проанализированы актуальные угрозы в духовной сфере современного украинского общества. Определены источники, масштабы и возможные последствия их влияния на национальные интересы. Обоснованы методологические и теоретические основы обеспечения духовной безопасности, в частности с целью мониторинга угроз в соответствующей сфере предложена структура паспорта угроз духовной безопасности.

Ключевые слова: духовная безопасность общества, духовные ценности, угрозы духовной безопасности, механизмы государственного регулирования, национальная безопасность, паспорт угроз духовной безопасности.

Maslova L.A. Threats monitoring of the development of Ukrainian society in spiritual sphere

The article analyzes current threats in the spiritual sphere of the modern Ukrainian society. It determines threats resources, scale and its possible effect on the national interests. The article also proves the methodological and theoretical outlines of the spiritual security. In particular, in order to monitor threats in the relevant area, it has been proposed a new structure of the spiritual security threats passport.

Key words: spiritual security of the society, spiritual values, spiritual security threats, the mechanisms of the state regulation, national security, and the spiritual security threats passport.

Постановка проблеми. Руйнування духовно-етичного потенціалу соціуму в умовах посилення загроз та зростання нестабільності у світі є сьогодні чи не головною проблемою, що потребує розв'язання в забезпеченні духовної безпеки українського суспільства.

Духовні загрози – негативні тенденції, що насамперед пов'язані з деформацією ціннісних основ суспільства. Особливо гостро цей процес зачіпає питання захисту національних інтересів, оскільки змінюються умови та орієнтири суспільного життя, які визначають сприятливі можливості для розвитку життєздатності держави, добробуту громадян, збереження фундаментальних цінностей та традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічних напрацювань, у яких би досліджувалася проблема якісної та кількісної класифікації загроз, їх основні види, що мають місце в духовній сфері українського суспільства, досить мало. Можна хіба що виокремити роботи А.Абрамова, О.Білоус, В.Горлинського, В.Горбуліна, А.Качинського, Д.Кучми, Г.Ситника, А.Маслової-Лисичкіної, В.Олуйка та М.Вавринчука [2; 3; 5–8; 10–12].

На переконання більшості науковців, які досліджують різні аспекти розвитку сучасного соціуму, однією з причин виникнення реальної загрози самознищення суспільства є втрата людством універсальної ціннісної системи, що спирається на вищі духовні та моральні абсолюти.

Поряд з цим вітчизняні експерти й аналітики до загроз розвитку суспільства у духовній сфері відносять: кризу світоглядних засад, яка характеризується ідеологічним вакуумом перехідного періоду; втрату національної самосвідомості; деструктивний вплив ЗМІ на суспільну свідомість; моральний та правовий нігілізм; негативний вплив нетрадиційних релігійних об'єднань, тоталітарних сект та культів; громадську індиферентність населення; зниження якості й рівня життя людей; втрату культурної спадщини та національних традицій тощо.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Першочерговим завданням органів державного управління у сфері національної безпеки є відстеження й оцінка рівня загроз національним інтересам, а також прогнозування розвитку ситуації, пов'язаної з реалізацією того чи іншого національного інтересу, без чого вказана оцінка буде неповною і з практичної точки зору мало корисною.

Слід зазначити, що останнім часом спостерігається стійка тенденція щодо збільшення кількості загроз, зокрема у духовній сфері суспільства, які зумовлюються деформацією духовних цінностей і порушенням моральних норм, проявом моральної та духовної деградації тощо.

Так, руйнування духовно-етичного потенціалу суспільства наочно демонструє різке послаблення здатності держави вирішувати актуальні завдання економічного, соціального та політичного розвитку, що є сьогодні чи не головною проблемою в забезпеченні національної безпеки країни.

Тому подальші теоретичні напрацювання в цьому напрямі потребують визначення загроз, які наразі мають місце у духовній сфері сучасного українського суспільства та пошуку механізмів для їх протидії.

Метою статті є дослідження загроз національним інтересам у духовній сфері та обґрунтування методологічних підходів їх відстеження й оцінки рівня та прогнозування розвитку ситуації шляхом оформлення паспортів загроз духовній безпеці.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що останніми роками характер загроз безпеці людини суттєво змінився. Так, у документах ЮНЕСКО акцентується увага на доцільності впровадження нової соціологічної концепції безпеки, яка б враховувала культурні й соціальні аспекти [15].

У Законі України "Про основи національної безпеки України" духовні цінності виокремлено як пріоритети національних інтересів та визначені як складові частини національної безпеки. Тобто у нашій державі існує законодавче підґрунтя для формування правового поля, що визначає духовні пріоритети і забезпечує захист національних інтересів у сфері духовного життя українського суспільства.

Поряд з цим у зазначеному Законі національна безпека визначається лише за індикаторами реальних та потенційних загроз національним інтересам в таких її складових, як економічна, соціальна, екологічна, гуманітарна та ін. [1]. Тому в процесі вдосконалення державного управління у сфері національної безпеки важливим є їх ідентифікація і в духовній сфері. В інших нормативно-правових актах, які регламентують сферу національної безпеки, є намагання виділити окремі напрями забезпечення духовної безпеки, проте в проаналізованих документах національні інтереси України в духовній сфері сформульовані вельми абстрактно.

Російським дослідником А.Вікторовим виокремлено такі чинники, що несуть духовну загрозу не лише окремому суспільству, а й усій людській цивілізації:

- інтенсивні модернізаційні процеси;
- упровадження економічних і політичних моделей, запозичених ззовні;

– руйнування базових цінностей християнської культури та експансія нетрадиційних релігій;

– маніпулювання за допомогою ЗМІ суспільною свідомістю (дезінформація, демонстрація натуралістичних сцен жорстокості, вбивства, насилля, розбещеності);

– цілеспрямоване нав'язування асоціальних та протиправних еталонів поведінки та способу життя за рахунок подачі інформації про форми та способи існування кримінального світу тощо [4, с. 12].

Небезпеки, що мають місце у духовній сфері та несуть загрози як їй самій, так і функціонуванню відповідних соціокультурних інститутів, усьому суспільству, є важливою теоретичною підставою для дослідження проблеми духовної безпеки суспільства. Узагальнення теоретичних поглядів на цю проблему дало можливість окреслити основні види загроз і небезпек, що мають місце в сучасному суспільстві.

На нашу думку, наразі серед найактуальніших загроз, які мають вияв у духовній сфері сучасного українського суспільства, є, зокрема, втрата ціннісних орієнтирів особи та суспільства, його соціокультурне розшарування та деідеологізація, деструктивний вплив засобів масової інформації та масової культури на суспільну свідомість, негативний вплив нетрадиційних релігійних організацій, зростання рівня корупції в суспільстві тощо [9].

Вітчизняний дослідник В.Горлинський пропонує розглядати загрози розвитку суспільства, що виникають у духовній сфері, за такими групами:

- перша група – небезпеки руйнування духовного світу людини, що загрожують становленню її свідомості, світоглядним основам, свободі думки, переконань, інтелектуальної діяльності;

- друга група – це загрози усталеному функціонуванню всіх форм суспільної і масової свідомості та ментальності;

- третя група – загрози розвитку культури всього суспільства, його етнічних і конфесійних спільнот, а також загрози функціонуванню соціокультурних інститутів – науці, моралі, освіті, вихованню, мистецтву, релігії, що забезпечують задоволення духовних потреб нації. Дослідник наголошує на тому, що загрози в духовній сфері хоча й мають латентний, прихований характер, проте негативно впливають на соціально-політичні процеси і безпеку суспільства [7].

При цьому, з урахуванням сучасних тенденцій щодо розширення більшості загроз, їх взаємозалежності та взаємообумовленості, Г.Ситником запропоноване наступне визначення відповідної категорії: “Загрози національній безпеці – події, процеси, явища, інші фактори, які створюють небезпеку національним інтересам (перешкоджають їх реалізації) і формують визначений потенціал (можливість) завдання збитків (шкоди) національним цінностям (з деякою ймовірністю реалізації вказаного потенціалу)” [14, с. 435].

На думку В.Горлинського, у цілях найбільш якісного і системного наукового дослідження проблем безпеки суспільства є за доцільне виділяти, поряд з існуючими сферами національної безпеки, – духовну сферу. Дослідник зауважує, що важливою теоретичною підставою для дослідження проблеми духовної безпеки суспільства є передусім небезпеки, що виникають у відповідній сфері [8, с. 205].

Тому створення на теоретичному рівні відповідного понятійно-категоріального апарату сприятиме практичному розв’язанню досліджуваної проблеми.

Виходячи з вищезазначеного *загрозу духовній безпеці* можна визначити як сукупність подій, явищ, процесів та інших факторів, які спричиняють небезпеку

духовній сфері індивіда, суспільства та держави та завдають шкоди їх життєво важливим інтересам.

Якщо визначити сутність поняття “джерела загроз духовній безпеці”, то це – форми впливу на духовну сферу суспільства, що спрямовані на руйнування культури, опанування масовою та індивідуальною свідомістю та її ціннісним змістом з метою дестабілізації суспільства.

Джерелами дестабілізуючих факторів можна розглядати інформаційну, ідеологічну, психологічну, організаційну діяльність, що спрямована на:

- руйнування духовного світу людини, релігійних і моральних орієнтацій та принципів, дестабілізацію її свідомості, духовне та інтелектуальне насильство з метою опанування психікою і підкорення свідомості індивіда;

- знищення духовної культури суспільства, традиційних і загальнозначущих ціннісних засад, його деморалізацію, проникнення в суспільну свідомість шаблонів західної масової культури;

- культивування ідеології насильства, ксенофобії, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі з метою дестабілізації соціуму;

- послаблення важливих соціокультурних інститутів держави, відсутність державної ідеології тощо.

Так, А.Сухоруковою під час класифікації джерел загроз духовній безпеці запропоновано розмежувати їх на зовнішні й внутрішні.

До числа джерел зовнішніх загроз дослідником віднесено:

- політику окремих країн, що спрямована на домінування в культурній та духовній сферах, на протидію вільному розвитку власної культурно-духовної традиції країни, блокування рівноправної участі в міжнародному розподілі культурних надбань людства, насадження чужої ідеології;

- розгортання окремими країнами світу “культурної експансії” щодо інших країн. В Україні це виявляється, зокрема, у прагненні скоротити використання української мови як засобу спілкування й таким чином зменшити долучення українців до українського інформаційного простору, а також у підтримці культурної залежності, створюючи штучний попит, такий як на маскультуру;

- розробку окремими державами концепцій “інформаційної війни”, які передбачають створення та використання засобів небезпечного впливу на духовну сферу інших країн з метою порушення її нормального функціонування й несанкціонованого доступу до всіх внутрішніх ресурсів країни;

- злочинну діяльність релігійних сект, організацій та окремих осіб у духовній сфері;

- діяльність економічних і політичних структур у духовній сфері, що спрямована проти національних інтересів країни.

Серед джерел внутрішніх загроз для духовної безпеки найважливішими дослідником виділено такі:

- відставання країни від провідних держав світу за рівнем інформатизації суспільства, що обмежує можливості країни щодо охорони власної культурної традиції та рівноправного культурного обміну між націями;

- недостатня координація діяльності органів державної влади країни щодо формування та реалізації єдиної державної ідеології, єдиної національної ідеї як важливої частини національної безпеки;

– низький загальний рівень освіти (чи її якості) громадян, що утрудняє можливість людини протистояти деструктивному впливові із зовні;

– недієва законодавча база щодо захисту, поширення та укріплення традиційних національних ідеалів та цінностей [13].

Результатом впливу відповідних загроз на індивідуальну і суспільну свідомість може бути духовна дезорієнтація, деформація свідомості та психіки людини, девіантна й аморальна поведінка, антисоціальна, антидержавна та руйнівна спрямованість масової свідомості, аномія, ксенофобія, ворожі настрої стосовно представників інших національностей і релігійних конфесій.

Усі ці та інші вияви негативного впливу на свідомість можуть бути застосовані як індикатори загроз духовній безпеці індивіда, суспільства і держави.

Вітчизняні дослідники Г.Ситник, В.Абрамов, Д.Кучма пропонують упровадити системний моніторинг загроз національній безпеці [12]. З огляду на теоретичну невизначеність питання складових моніторингу загроз духовній безпеці пропонується, не претендуючи на системний розгляд показників духовної безпеки, обмежитися скороченою процедурою моніторингу, спостереженням за індикаторами лише в основних ділянках духовної царини: національні цінності, мораль, соціальний інтелект.

Зауважимо, що паспорт (матриця) загрози – це документ, який передбачає ідентифікацію (оцінку) подій, явищ, процесів, інших чинників, що створюють небезпеку реалізації життєво важливих національних інтересів України, характеристику їх можливого розвитку (масштаб, тенденції розвитку, можливі наслідки для національної безпеки), а також визначення основних організаційно-правових та інших механізмів щодо діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки з реагування на загрози (моніторинг, запобігання, превентивні дії, локалізація тощо) [12].

Структура паспорта загроз духовній безпеці матиме такий вигляд:

I. Загальна характеристика загрози духовній безпеці.

1.1. Структура загрози: вказуються складові загрози, які утворюють своєрідне “дерево загрози”. Аналізу мають підлягати можливі явища, події, процеси та інші чинники, що створюють небезпеку в духовній сфері.

1.2. Об'єкти загрози: об'єкти загрози визначаються відповідно до їх спрямованості проти реалізації життєво важливих національних інтересів у духовній сфері. Тобто об'єктом загрози є той чи інший життєво важливий національний інтерес або сукупність (група) національних інтересів.

1.3. Джерела загроз духовній безпеці: джерелами загроз визначаються явища, процеси, події та інші чинники, а також суб'єкти, які створюють небезпеку реалізації національних інтересів України у духовній сфері.

II. Характеристика можливого розвитку загрози духовній безпеці.

2.1. Вказуються тривалість (коротко-, середньо-, довгостроковість) загрози та просторовий розмах зовнішніх і внутрішніх чинників, що в змозі перешкоджати реалізації національних інтересів та їх наслідків, ймовірність виникнення загрози, ймовірність загрози у мирний час та особливий період, комбінації варіантів застосування цієї загрози спільно з іншими загрозами та ймовірність цих варіантів.

2.2. Тенденції розвитку загрози: надається коротка довідка про систему показників (індикаторів) вимірювання загрози, систему порогових значень для загрози, перелік методів, за якими здійснюється оцінка рівня загрози, список експертів, які брали участь в оцінці стану і тенденцій розвитку загроз, джерела інформації про загрозу; вказується оцінка рівня загрози та динаміка розвитку загрози.

2.3. Можливі наслідки загрози: вказується короткий прогноз наслідків для реалізації життєво важливих національних інтересів дії загрози.

III. Діяльність суб'єктів забезпечення духовної безпеки щодо реагування на загрози.

3.1. Суб'єкти забезпечення духовної безпеки: мають бути стисло описані виходячи із норм чинного законодавства основні функції, завдання, повноваження, сфери відповідальності, особливості діяльності суб'єктів забезпечення духовної безпеки, відповідні інструменти та засоби щодо виявлення, запобігання, прогнозування, нейтралізації (пониження рівнів) загрози (її складових).

3.2. Ресурсне забезпечення: вказуються особливості організації ресурсного забезпечення (фінансового, матеріально-технічного, інформаційного тощо) діяльності суб'єктів забезпечення духовної безпеки щодо реагування на загрози, сили і засоби, що додатково можуть залучатися, їх розподіл та порядок використання.

3.3. Способи і методи реагування на загрози: визначається алгоритм дій суб'єктів забезпечення духовної безпеки, підпорядкованих їм сил і засобів, а також тих, які можуть залучатися додатково щодо реагування на загрози, їх розподіл, порядок, способи і методи використання.

Отже, необхідність поточного спостереження, контролю, оцінювання та аналізу тенденцій духовного розвитку суспільства в контексті забезпечення національної безпеки зумовлює потребу розробки паспорта загроз духовній безпеці, створення та запровадження постійного моніторингу загроз духовній безпеці та результатів процесу державного регулювання духовних процесів. Це сприятиме формуванню більш обґрунтованих управлінських рішень та підвищенню ефективності державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки.

Висновки. Проаналізовані основні загрози та небезпеки, що мають місце у духовній сфері сучасного українського суспільства, є важливою підставою для подальшого дослідження духовної безпеки суспільства, зокрема пошуку механізмів для їх протидії.

Інститути та інституції, що продовжують формуватися, не повністю реалізують свої функції в різних сферах національної безпеки, тому державі необхідно здійснити інституційні перетворення, що змусить суб'єктів відповідних відносин діяти передусім в інтересах суспільства.

Важливою умовою у забезпеченні духовної безпеки суспільства є зростання економічного добробуту для задоволення базових потреб людини з подальшою можливістю духовного розвитку.

Водночас суспільство і держава мають стимулювати розвиток тих соціокультурних інститутів, які забезпечують інтелектуальне й духовне збагачення системи освіти, науки та громадської думки. До таких інститутів належать мова, традиції і культура української нації та національних меншин, родина, фундаментальна наука й інноваційна діяльність, освіта, мистецтво, релігія тощо.

Розвиток теорії та формування механізмів державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки як складової національної потребує визначення критеріїв – показників стану духовної безпеки, системного моніторингу загроз у відповідній сфері з метою правового, організаційного, економічного, інформаційного, соціального забезпечення захисту національних інтересів.

Перспективи подальших розвідок. Ураховуючи актуальні проблеми сьогодення та перспективи подальшого розвитку країни, вироблення стратегії протистояння

ризикам та загрозам у духовній сфері суспільства потрібно розпочинати із забезпечення духовної безпеки України як складової національної.

Таким чином, у подальшій перспективі виникає необхідність дослідження інституціоналізації духовної безпеки в політичному просторі сучасного українського суспільства шляхом установаження інституту державно-патріотичної ідеології, зміст якої має відповідати сучасним вимогам часу та відображати геополітичний статус України, її специфіку як поліетнічної та поліконфесійної країни, духовно-культурну самобутність з огляду на врахування значущості загальнолюдських цінностей і реалізації індивідуальності як чинника успішного суспільного розвитку.

Список використаних джерел

1. Про основи національної безпеки : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>.
2. *Абрамов В. І.* Духовність суспільства: методологія системного вивчення : монографія / В. І. Абрамов. – К. : КНЕУ, 2004. – 336 с.
3. *Білоус О.* Глобалізація розвитку і соціальна безпека / О. Білоус, Н. Маслово-Лисичкіна // Віче. – 2001. – 5 (110). – С. 22–44.
4. *Викторов А. Ш.* Духовная безопасность российской цивилизации / А. Ш. Викторов. – М. : КДУ, 2009. – 302 с.
5. *Горбулін В. П.* Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від “суспільства ризику” до громадянського суспільства / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський // Стратег. панорама. – 2005. – № 2. – С. 13–26.
6. *Горбулін В. П.* Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України : монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : ДП “НВЦ” Євроатлантикінформ”, 2007. – 592 с.
7. *Горлинський В. В.* Духовні координати безпеки суспільства / В. В. Горлинський // Стратег. панорама. – 2006. – № 1. – Режим доступу: http://www.niis.org/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue=2006_1.
8. *Горлинський В. В.* Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір / В. В. Горлинський. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2011. – 378 с.
9. *Маслова Л. А.* Загрози розвитку українського суспільства, що виникають у духовній сфері / Л. А. Маслово // Забезпечення національної безпеки України в умовах глобальних та регіональних невизначеностей : матеріали круглого столу, 6 берез. 2012 р. : тези доп. – К. : НАДУ, 2012. – С. 195–198.
10. *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика : монографія / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К. : Кондор, 2007. – 616 с.
11. *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою України: теорія і практика : монографія / Г. П. Ситник. – К. : НАДУ, 2004. – 408 с.
12. *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки : навч. посіб. [для слухачів вищ. навч. закл.] : у 3 ч. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Ч. 1 : Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. – К. : НАДУ, 2009. – 248 с.
13. *Сухорукова А. В.* Безпека духовності: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / Сухорукова Анна Валеріївна. – Запоріжжя, 2010. – 18 с.
14. Система обеспечения духовной безопасности // Государственное управление в сфере национальной безопасности : словарь-справочник. – К. : НАДУ, 2012. – С. 435–439.
15. Пріоритети сфери програми ЮНЕСКО в галузі прав людини. – Режим доступу: <http://www.unesco.ru/rus/pages/bythemes/serhio23032005175949.php>.